

REPTES DE LA MULTICULTURALITAT

Josep Miralles

Índex

1. L'herència històrica
2. Aproximació sociològica
3. Aproximació eticopolítica
4. El paper de les religions
5. Conclusions

Els carrers de les nostres ciutats estan canviant: hi és patent la presència de persones "diferents", sigui pels trets de la seva fesomia, per la manera com van vestides o per la llengua que parlen. Els informatius es fan ressò de la vinguda d'immigrants i parlen d'una "onada migratòria" que creix ràpidament i que va camí de modificar de manera important la composició demogràfica del nostre país. Polítics i persones significatives de la societat civil i de la política opinen i es pronuncien sobre el tema i no sempre de manera que ajudi a la construcció d'una bona convivència.

És evident que aquesta "onada migratòria", fins ara encara limitada, planteja reptes a la convivència. Subratllem que la immigració d'estrangers no és simplement un "problema" que s'ha de solucionar, sinó un repte, un desafiament que, ben assumit, pot ser una oportunitat de desenvolupament humà per a Catalunya.

Quins són els reptes de la convivència entre persones de cultures diferents? Són els de tota convivència: el respecte dels drets humans, l'equitat, la justícia; l'expressió i el desenvolupament pacífic dels trets de cada cultura; l'aprenentatge mutu de qualitat humana; l'establiment de relacions interculturals entre els col·lectius de cultures diferents. Perquè tot això sigui possible, cal que formi part d'un projecte de convivència on tothom es pugui sentir participant. El repte en si mateix és difícil i a la vegada engrescador... i, vulguem o no, inevitable.

1. L'herència històrica

No partim de zero ni en l'anàlisi de situacions semblants ni en l'experiència històrica de reptes anàlegs.

a) La multiculturalitat

De què parlem quan parlem dels reptes de la multiculturalitat? (1) La convivència entre cultures o, més ben dit, entre pobles de cultures diferents ha donat lloc a situacions molt diverses. La colonització va plantejar les relacions entre "blancs" (és a dir, occidentals, normalment europeus) i "indígenes". El problema continua viu als EUA, a les "reserves" d'indis americans, i a l'Amèrica del Sud, en les relacions entre "criolls" i indígenes.

Un problema molt diferent és el de les minories nacionals que es dona quan un poble amb cultura diferenciada es veu a si mateix com una nació però no constitueix un estat. És el cas de Catalunya, del Quebec i de molts altres països. Una altra qüestió és la de les minories ètniques en una societat amb una cultura dominant: en el nostre país és el cas de la minoria gitana.

Finalment, tenim la situació dels immigrants estrangers que pertanyen a altres cultures (en el nostre cas, llatinoamericans, magrebins, de l'Europa de l'Est...) i arriben a una societat ja constituïda com és la catalana.

Aquest breu repàs analític ens fa veure que el desafiament de la immigració estrangera (que és el tema d'aquest escrit) s'ha de situar en contextos més amplis, geogràfics i històrics, ja que cal aprendre d'altres experiències, tant si són positives com si són negatives.

b) La situació social, política i cultural de Catalunya

És evident que la vinguda dels immigrants estrangers incideix sobre una societat, la societat catalana, que viu desafiaments encara no resolts definitivament. Des del punt de vista polític, l'encaix de Catalunya dins l'Estat espanyol no es pot considerar totalment acabat, si bé és veritat que l'Estatut permet uns nivells d'autonomia més grans que mai. Darrere la qüestió política hi ha la realitat demogràfica de Catalunya, formada en bona part per immigrants espanyols, especialment els dels anys seixanta (i els seus fills), que ha portat a la situació actual de dues cultures, de les quals el signe més visible són les dues llengües. Tampoc no és aquesta una situació estabilitzada: les lleis de normalització del català i els reglaments d'aplicació en determinades institucions públiques (en algunes universitats, però també, en sentit contrari, en la judicatura) mostren una situació en debat continu. Finalment, no hauríem d'oblidar la realitat d'una minoria ètnica gitana, mal integrada en el conjunt de la societat catalana.

c) La globalització

Ara bé, ni les causes ni la significació del fenomen migratori no es poden entendre fora del nou marc creat per la globalització. Aquesta paraula cobreix actualment una munió de significacions: és la paraula emblemàtica que recobreix l'esperança d'un món més ric i més obert al diàleg de cultures; és també la paraula que recobreix tots els mals del món contemporani. Però per sota d'aquestes significacions contraposades hi ha una realitat, i és que les telecomunicacions i el transport permeten un fortíssim creixement del comerç mundial i aquest fet econòmic té conseqüències culturals: el món s'ha fet més petit i més interrelacionat. Cap país no es pot pensar a si mateix aïllat de la resta del món: els "altres" són ja propers. El món que estem construint amb la globalització és un món on tothom s'adona que una certa multiculturalitat és inevitable. La qüestió és construir-la d'una manera humana.

En l'àmbit mundial (però també local) es veu clar que les qüestions plantejades per la multiculturalitat no es poden separar de l'estructura del poder. La cultura anglosaxona és la predominant pel poder econòmic dels EUA i de la Gran Bretanya. Per això, una qüestió prèvia a la de la llengua predominant a Catalunya d'aquí a

uns anys, a causa del fenomen migratori, hauria de ser la de la penetració de la llengua anglesa (amb la cultura que transmet) en la nostra llengua i la nostra cultura.

La globalització ofereix un marc de comprensió per a un altre fenomen que contribueix a augmentar la preocupació amb què la societat catalana es mira la immigració: l'expansió del fonamentalisme islàmic (que s'ha de situar en el marc del desenvolupament de moviments "comunals" arreu del món).⁽²⁾

Molts sociòlegs coincideixen a veure l'auge dels moviments comunals (i, entre ells, el del fonamentalisme islàmic) com una reacció de defensa dels "perdedors" en els processos de globalització econòmica que estan reconfigurant el poder polític, econòmic i cultural a la societat mundial. Pel que fa a Catalunya i als immigrants magrebins, el fonamentalisme és més un estereotip que una realitat social, però justament l'existència de l'estereotip dóna més força als moviments reactius antimigratoris que van apareixent a la societat catalana.

Cal dir que aquests mateixos sociòlegs insisteixen en el caràcter reactiu del fonamentalisme islamista. L'Islam històric tendeix a crear societats on la religió i la vida social estan fortament integrades, però això és una cosa molt diferent del fonamentalisme. El fonamentalisme absolutitza alguns textos de l'Alcorà (no pas tots) i en fa el nucli d'una manera excloent d'entendre la religió i la societat. L'emergència del fonamentalisme islàmic és un fenomen recent, lligat al fracàs de la descolonització i dels projectes nacionalistes laics que no han aconseguit fer sortir els seus països de la pobresa i la humiliació. Però aquest caràcter reactiu del fenomen islamista fa que no sigui inevitable si se n'ataquen les causes: la pobresa i la humiliació experimentades enfront de l'Occident ric i poderós.

d) Amenaces i oportunitats de la immigració

És innegable que molts catalans veuen amb preocupació l'augment de la població estrangera a Catalunya: ho veuen com una amenaça. Com totes les reaccions populars, aquest sentiment té una certa base. Fer de Catalunya una societat multicultural no serà fàcil. Els immigrants són vistos com a competidors en la feina i en els serveis socials, com a veïns de costums i moral diferents, com a ciutadans que reclamen un espai públic reconegut i uns drets de ciutadania fins ara reservats als nacionals, com a introductors de nous costums. I, a més a més, són pobres. Gairebé tots els pobles són etnocèntrics (el poble català també) i no els resulta fàcil copsar l'enriquiment que el multiculturalisme pot aportar ni pensar el futur com una transformació profunda de la pròpia cultura.

Si ajuntem a aquests elements l'estereotip que fa de tot musulmà un fonamentalista, no resulta difícil preveure l'aparició de brots racistes i xenòfobs dins la societat catalana.

Tanmateix, tenim mitjans i possibilitats de realitzar aquest projecte. Cal aprofitar l'experiència de les migracions anteriors: encara que fossin d'una naturalesa diferent, car eren migracions dins el territori espanyol, proporcionen una experiència i un ensenyament que no s'hauria de menysprear. Probablement Catalunya no té tots els mitjans d'autonomia política que li caldria per afrontar bé el repte de la immigració, però cal aprofitar tot el que ja té: unes institucions autonòmiques importants, una bona convivència entre la cultura castellana i la catalana, i un nivell alt de benestar. Tots aquests elements fan que els desafiaments de la multiculturalitat es puguin afrontar amb la confiança de poder resoldre'ls bé.

Quan miro la societat catalana, hi ha altres elements, d'índole més històrica i cultural, que alimenten l'optimisme: en primer lloc, la sensibilitat liberal democràtica que considera com a virtut fonamental de la convivència el respecte a les persones i als seus diferents projectes de vida; en segon lloc, la voluntat, tantes vegades expressada per sectors significatius de la societat catalana, d'assumir el repte de la multiculturalitat tot respectant el dret dels immigrants a ser reconeguts en la seva diferència, no sols a escala individual, sinó també col·lectiva, com a comunitats amb una identitat pròpia i amb un sentit de pertinença.

e) Cal un projecte formulat i lliurement assumit

Crec que hi ha moltes possibilitats d'assumir aquests reptes, però només si la societat catalana va formulant un projecte de societat que es plantegi amb lucidesa els problemes i proposi amb gosadia els valors necessaris per realitzar-lo.

Al meu entendre, aquest projecte hauria de plantejar com a condició essencial d'una bona convivència la igualtat de drets socioeconòmics i polítics. Hauria d'articular el reconeixement cultural i hauria de fer una proposta (i, per tant, unes polítiques) d'identificació a l'interior de les diferents comunitats i al si de la societat catalana com a tal.

2. Aproximació sociològica

La sociologia proporciona una aproximació important al nostre tema perquè estudia els condicionaments que configuren la convivència humana. Són condicionaments que gairebé sempre funcionen inconscientment. Per posar un exemple, la idea que ens fem de la família i del matrimoni a les societats occidentals (encara que actualment estigui canviant molt) és identificada amb "el que naturalment hauria de ser en una societat civilitzada". Aquesta percepció (si és que es dona d'aquesta manera) fa prendre una actitud d'estranyesa i d'intolerància davant d'altres maneres no occidentals de viure el matrimoni i la família.

La sociologia pot jugar un paper terapèutic en el plantejament d'un projecte de societat multicultural: pot advertir de quines són les reaccions espontànies de la societat, unes reaccions que moltes vegades no seran les "políticament correctes". Només si es tenen presents aquestes reaccions espontànies, es podran identificar les iniciatives socials a les quals cal donar suport i les polítiques que cal desenvolupar per promoure una convivència justa i pacífica. Sense pretendre esgotar l'aportació de la sociologia, voldria subratllar tres aspectes que em semblen essencials.

a) El risc d'una aproximació només culturalista

En primer lloc, cal prevenir-se contra el perill d'una aproximació restrictivament cultural d'aquests desafiaments. L'estudi històric i sociològic ens adverteix que tot grup humà necessita atendre tres menes de necessitats: la supervivència material, la convivència i el sentit i la legitimació. La supervivència és sempre decisiva i en el nostre cas té una traducció molt clara: la feina. La integració dels immigrants en el treball és condició indispensable per a la integració cultural. Integració en el treball vol dir tenir feina i tenir-la en condicions de respecte als drets socials reconeguts als treballadors del país. En aquest sentit, crec que l'existència de bosses "d'il·legals" afavoreix la contractació en condicions socialment inacceptables al nostre país. També crea una competència vista com a "deslleial" pels treballadors catalans, que veuen com el salari i les condicions de treball de certes feines queden dràsticament rebaixats a causa de la competència dels immigrants, la qual cosa provoca encara més tensions entre els uns i els altres.

La integració dels estrangers no ha d'oblidar, doncs, la necessitat de supervivència. Però el fet d'insistir en la importància dels elements materials no vol dir que es puguin descuidar els elements típicament culturals. Cal subratllar la importància de les institucions "socialitzadores", com són l'escola, la família i la religió. En aquestes institucions es juga, en bona part, la integració de la segona generació, és a dir, de la realment decisiva a l'hora de configurar una societat integrada o una societat dividida.

b) Ressonància emocional de tot el que és cultural

Una segona remarca que fa la sociologia és que els fenòmens lligats a l'àmbit cultural són viscuts amb una gran tensió emocional.

De vegades es té una idea equivocada de la "cultura", com si fos quelcom complementari i estètic que embelleix la vida però que se'n pot prescindir fàcilment. Això no és així: la "cultura" de la qual estem parlant

és el sistema de valors realment actiu en la presa de decisions quotidiana, el sistema d'opinions sobre el que és real, el que veritablement funciona i és útil. Ningú, ni les persones ni els grups, no suporta fàcilment que les seves conviccions pràctiques siguin qüestionades. Els canvis i les transaccions culturals tenen un component dolorós, perquè la cultura és una cosa integrada a la pròpia personalitat: canviar en la cultura és com canviar de pell.

D'altra banda, la cultura s'expressa, en molts moments, amb símbols. Aquests símbols poden semblar mancats d'importància vistos des de fora de la cultura, però des del seu interior són signes que posen en joc qüestions decisives per a la identitat de les persones i dels grups. Per això els conflictes sobre banderes, llengües i altres signes tenen freqüentment un caire apassionat, emocionalment fort, on el diàleg raonable i conciliador és molt difícil.

Tot això fa que les qüestions culturals hagin de ser tractades amb molta cura. Sobretot quan els mitjans de comunicació se'n fan ressò i poden crear estats d'opinió apassionats... i sense fonament! Com es diu avui dia, aquests són temes molt "sensibles".

Per tant, les qüestions culturals no poden ser ignorades. En ignorar-les no desapareixen. I un cosmopolitisme universalista i desarrelat pot ser tan perillós com una regressió premoderna i fonamentalista en la manera de viure la cultura i la pertinença a una comunitat.

c) Tota la realitat social és construïda

Finalment, la sociologia recorda una altra cosa: que la realitat social, tota la realitat social, és construïda per la mateixa societat. La mateixa percepció del "problema" és també una construcció social i històrica. Què és i què significa "ser estranger"? Amb quins ulls veiem "l'altre"? Es podria dir que la societat construeix les "ulleres" (és a dir, els conceptes i les valoracions) amb què copsem la realitat. Això vol dir que res és ni "natural" ni "immutable". Tot és construcció social i, per tant, tot pot ser canviat i transformat. (3)

Per tant, en l'anàlisi i la comprensió d'aquestes qüestions cal estar sempre alerta per no donar res "per descomptat". Nocions tan centrals com ara nació, cultura, modernitat o progrés tenen sempre una forta càrrega emocional i mai no són neutrals. Construir un projecte de convivència vol dir, justament, aclarir aquests conceptes fonamentals i donar-los significats compartits i acceptats per tothom.

Cal també ser conscients que l'etnocentrisme és una tendència fins ara gairebé espontània a la majoria de cultures i que, sota formes de tolerància i bona convivència, continua latent el perill de brots de racisme i xenofòbia. Aquests brots poden aparèixer quan els grups autòctons (4) viuen la situació social i econòmica com una situació de crisi i de perill; en aquesta situació és molt fàcil buscar "caps de turc" entre els qui, sent diferents i estant en situació socialment feble, poden aparèixer com a causants de tots els mals. (5)

d) Conclusió

La sociologia no dirà mai què s'ha de fer. Però pot fer alguna cosa semblant a la psicoanàlisi: fer conscients d'allò que ens impulsa i belluga sense adonar-nos-en. En treure-ho de l'inconscient i posar-ho davant dels ulls, la sociologia diu: "Tot això és fruit d'una història. Res no està predeterminat. Ara fes amb això el que creguis més convenient."

3. Aproximació eticopolítica

Què és el més convenient per a la societat catalana de començament del tercer mil·lenni? La reflexió eticopolítica ha de formular un projecte que assumeixi els dinamismes espontanis de la societat (que s'han analitzat a l'apartat anterior) i, tenint-los en compte, els reorienti vers un projecte de convivència conscient i lliurement acceptat, un projecte capaç de generar un consens bàsic, un consens que sigui el fonament sobre el qual es puguin edificar i admetre les diferències de diverses menes que enriqueixen les societats plurals.

a) Ètica cívica

L'ètica cívica (6) parteix de la necessitat de pensar i d'organitzar les societats plurals modernes. Amb freqüència es planteja com a desitjable una diversitat total de valors, a la lliure elecció de cada individu. En realitat, aquesta situació pot degenerar en una situació de "politeisme axiològic" en què cadascú adopta lliurement una escala de valors de tal manera que la pren com a absoluta, sense preocupar-se de dialogar amb altres per arribar a consensuar els valors necessaris per a la convivència lliure i respectuosa dels drets humans fonamentals. Amb aquest "politeisme", en què cadascú "adora" els valors que assumeix, no es pot construir una convivència respectuosa de la dignitat humana de cadascú. A la pràctica, els més poderosos acaben imposant els seus interessos als més febles, tot legitimant aquesta dominació amb grans paraules que evoquen valors universals.

Per a una convivència respectuosa cal compartir determinats valors fonamentals; justament els valors que, si són realment acceptats i viscuts, permetran una convivència respectuosa. Les declaracions de drets humans han estat expressions d'aquests valors. Els drets humans s'han anat formulant al llarg de la història responent, a la vegada, a problemes nous i a una consciència més afinada de les exigències ètiques del respecte a la dignitat de l'ésser humà. Per això s'han anat formulant els drets civils, els drets polítics, els drets socials i, finalment, els drets de "tercera generació", vinculats a la supervivència de tota l'espècie humana: el dret a la pau, el dret a un medi ambient saludable i sostenible, i el dret al respecte de les diferents cultures.

Aquests valors fonamentals de l'ètica cívica són els valors "mínims" necessaris per a una convivència que sigui respectuosa amb cada persona i, per tant, sigui *justa*. L'acceptació pràctica d'aquests valors comuns permet que persones i col·lectius es diferenciïn en la seva recerca de la *felicitat* (7). Una societat respectuosa dels drets humans reconeix el pluralisme ideològic, polític, religiós i cultural. Només és "intolerant" amb els intolerants, amb aquells que, si portessin endavant les seves idees, acabarien sotmetent els altres i violant-ne els drets humans. (8) El creixement de la consciència moral mundial ha fet veure que aquests drets inclouen el dret a l'expressió pública de la diversitat cultural.

El projecte de convivència de Catalunya hauria de prendre, al meu entendre, aquesta ètica cívica com a punt de partença, ja que és la condició bàsica de la justícia i de l'equitat, sense les quals no es pot edificar la convivència pacífica.

Però l'ètica cívica és encara molt formal. Cal explicitar què comporta un projecte de convivència en una societat on se superposen la convivència de dues cultures (castellana i catalana), el pluralisme ideològic, religiós i polític dels ja ciutadans i el pluralisme religiós i cultural dels immigrants recents, immigrants que malden per veure reconeguts, en primer lloc, els drets socioeconòmics junt amb la ciutadania i amb el conjunt de drets humans.

b) Diferenciació dels integrats i integració dels diferents (9)

Diferenciació dels integrats

Penso que a Catalunya hi ha una població majoritària integrada i que, precisament perquè està integrada, camina cap a un pluralisme més gran i més assumit. Aquesta població disposa dels recursos jurídics (reconeixement de drets humans), materials i culturals necessaris per poder elaborar les línies bàsiques de projectes de vida personals.

Voldria insistir que els recursos culturals, entre els quals el domini de les dues llengües, el català i el castellà, són molt importants també des del punt de vista de la igualtat d'oportunitats en la vida social i econòmica del país. Així mateix proporcionen els mitjans fonamentals d'arrelament cultural i de definició de la pròpia identitat i pertinença a Catalunya.

Com que Catalunya és una societat moderna i desenvolupada, és també una societat on les persones som socialitzades, en bona part, com a "individus", amb els seus propis interessos i projectes de felicitat. Des d'aquesta perspectiva, la societat catalana evoluciona lògicament cap a un pluralisme més gran. Pot succeir que aquest pluralisme arribi a malmetre la necessària cohesió social? Aquest interrogant porta a preguntar-se si el pluralisme acaba qüestionant la identitat catalana. No ho crec pas. Perquè penso que la identitat catalana no està feta d'una essència immutable i homogènia. La identitat catalana moderna s'ha de pensar com una identitat complexa, feta de la valoració de certs elements comuns (fonamentalment, drets humans, llengua i projecte compartit), però també de la valoració positiva que té el pluralisme religiós, ideològic i de projectes personals i col·lectius de realització i felicitat.

Aquesta societat catalana individualitzada i en moviment anirà trobant nous nuclis de cohesió sota la forma de l'associació lliurement assumida, associació que crea ràpidament certs vincles típics de les comunitats. (10) A Catalunya hi ha una rica tradició de societat civil que crea les bases d'una integració alhora arrelada i plural.

Crec que en el projecte de convivència de Catalunya ha d'ocupar un lloc molt important el foment d'aquesta classe de societat, integrada, en bona part, per la valoració positiva que fan els seus membres de viure en una societat no sols tolerant sinó respectuosa de la pluralitat.

Integració dels diferents

Penso que, per construir un projecte de convivència que tingui present el repte de la multiculturalitat, s'ha de fer un debat lúcid i aclaridor sobre el model de convivència que volem realitzar col·lectivament.

No crec que aquest model hagi de ser "l'assimilació" a l'estil francès, on les persones són considerades només com a ciutadanes d'un estat laic i uniformitzat que no reconeix la possibilitat ni d'identitats complexes ni de sobirania compartides ni de lleialtats múltiples. (11) Crec que hem d'anar cap a un model de multiculturalisme, on no sols les persones sinó les comunitats siguin "reconegudes" (12) en la seva identitat pròpia. Sembla que la condició mínima per a aquest reconeixement ha de ser l'acceptació de formar part d'aquesta societat catalana que ofereix la possibilitat d'integració sobre la base d'identitats complexes i de lleialtats múltiples. Aquest model necessita un marc polític adequat, que construeixi un espai públic on tots els habitants de Catalunya es puguin trobar com a éssers humans i com a ciutadans amb els seus drets humans reconeguts; d'aquesta manera es posa un fonament real i pràctic al compromís cívic i humà que es demana a tothom. Però no pot ser realitzat només des del Govern: necessita el compromís actiu d'una ciutadania informada i compromesa amb el país. Necessita una societat civil integradora, que sàpiga compensar els inevitables moviments cap a la xenofòbia que espontàniament es generaran a la societat catalana.

Certament, aquest model de convivència és difícil de dur a terme: posa davant de reptes nous i somou antigues seguretats identitàries. Tanmateix, crec que no sols és el model èticament més valuós, sinó també el que a llarg termini acabarà sent més beneficiós, fins i tot des del punt de vista econòmic i de la cohesió social.

c) "Utopia dinamitzadora" o "llenguatge políticament correcte"?

Parlar d'un projecte de societat multicultural amb bones relacions interculturals és usar el llenguatge que es va acceptant en els medis democràtics que se senten "responsables" de l'opinió pública. Tanmateix, com ha fet notar S. Cardús en un recent i lúcid article (13), aquest llenguatge pot ser la versió actualitzada del pensament benpensant que no s'enfronta als veritables problemes, ans al contrari els dissimula. Com s'ha dit abans de la societat mundial, també a Catalunya la qüestió del poder és crucial. Cardús es pregunta: pot haver-hi societats multiculturals sense una profunda i decisiva asimetria en el poder? No és un engany parlar de multiculturalisme quan un poble és el dominant i la població immigrada amb prou feines aconsegueix un

mínim respecte dels drets humans essencials? Quan el perill és la xenofòbia, té sentit parlar d'intercanvi o de porositat intercultural, que suposa una situació i uns intercanvis entre grups socialment equivalents?

Tot això és veritat, però crec que la lucidesa de Cardús és la condició necessària per poder anar més enllà del seu (aparent) escepticisme.

4. El paper de les religions

Vivim en una societat molt secularitzada, on la religió (i sobretot la jerarquia eclesiàstica) ha perdut la presència pública i probablement la influència que havia tingut en temps encara propers. Potser per això una bona part de la societat catalana pot creure que la problemàtica religiosa és socialment irrellevant per pensar un projecte de convivència intercultural.

Tanmateix, crec que el fet religiós continua sent socialment rellevant perquè molts immigrants viuen una religió que marca realment la seva vida i, a més a més, ells l'entenen com quelcom que ha de configurar la societat.

a) Aproximació sociològica

Quan es mira desapassionadament (14) el fet religiós, en sorprèn l'ambivalència. En alguns moments, sobretot en els de fundació de noves religions o de nous grups religiosos, la religió apareix com una força creadora, que allibera dels lligams del passat, que obre nous horitzons de justícia, solidaritat i amor i fa veure la vida amb meravella i esperança. En canvi, en molts altres moments, apareix com a últim legitimador de l'ordre social existent, un ordre social amb freqüència injust. També apareix com una font de seguretat contra les pors que sentim els éssers humans davant de la mort i, en general, la fragilitat humana. D'aquesta manera, la religió és moltes vegades socialment conservadora i humanament alienadora, fent bona la crítica de Marx.

Des de la perspectiva que interessa aquí, la versió rígida i conservadora porta cap al fonamentalisme i cap a la intransigència en la relació entre religions i entre pobles i cultures. La versió alliberadora opta sense por pel diàleg interreligiós i per la col·laboració entre confessions a favor dels drets humans de les persones, especialment les més excloses i marginades.

El camp religiós de Catalunya és ara una realitat complexa. De vegades, sobretot des de fora d'ella, la religió és vista com quelcom que és, o hauria de ser, homogeni, però aquesta no és ni ha estat mai la realitat social; el fet religiós, quan és viscut, crea un dinamisme que aspira a la pau i la reconciliació però que de fet genera pluralisme i, amb freqüència, conflictes.

Catalunya és ara una societat molt secularitzada, on una part cada vegada més important de la societat viu gairebé al marge de la religió catòlica, si bé és probable que vagi explorant de manera lliure i individualitzada diferents camins de religiositat menys estructurats.

En aquest context, l'Església de Catalunya viu un envelliment significatiu tant del clergat com d'una bona part dels feligresos. Tanmateix, dins aquesta Església es detecta una vitalitat espiritual i una sensibilitat social notables. També s'hi troben tendències fortament conservadores, que tendrien a fomentar formes de religiositat que semblaven superades pel Concili Vaticà II. Aquesta diversitat de tendències genera amb freqüència tensions i conflictes intraeclesials.

Encara que l'Islam sembla el punt més important per a l'anàlisi religiosa del fet migratori, no s'hauria de menysprear el fet que els immigrants llatinoamericans viuen amb freqüència una religiositat popular però fonda que pot ser una font d'energia humana i de força en les situacions difícils que viuen els immigrants.

L'Església catalana, fugint de qualsevol oportunisme, faria bé de plantejar-se com hauria d'acollir respectuosament aquest cristianisme en certa manera "diferent" i de quina manera hauria d'integrar-lo com una riquesa a l'Església de Catalunya.

Un element important de la "diferència" dels immigrants magrebins és la pertinença a l'Islam. Per a molts catalans, Islam s'ha convertit en sinònim de "fonamentalisme", la qual cosa és empíricament falsa. En primer lloc, perquè elements de fonamentalisme existeixen també en el cristianisme (al cap i a la fi, el terme *fonamentalisme* va aparèixer, emprat com una lloança, en el protestantisme nord-americà del primer terç del segle xx, en una època de profundes transformacions socials i culturals). En segon lloc, perquè el fonamentalisme islàmic actual té una data de naixement recent i ben establerta: la del fracàs dels projectes modernitzadors nascuts de la descolonització, del socialisme i del nacionalisme en l'àmbit capitalista. L'Islam és una religió que integra la vida social, però no és necessàriament fonamentalista.

Els immigrants es troben en una cruïlla de dinàmiques socials: d'una banda, la tendència a l'assimilació, que els portaria a afeblir i modificar el seu vincle amb l'Islam, i, de l'altra, la defensa de la seva pròpia identitat, que tendeix a reforçar el vincle religiós. L'individualisme occidental dilueix el vincle entre religió i societat, però la recuperació de certa estructura de la comunitat religiosa (amb la vinguda dels imams) reforça de nou l'estructura socioreligiosa de les comunitats magrebines i li dona una forma en què la religió i els modes de vida social estan íntimament relacionats.

b) El projecte

A Occident hem construït un model de pluralisme religiós que ha consistit en crear un àmbit laic comú de respecte a la persona humana i als seus drets. El perill i la tensió no sempre resolta és que la religió (almenys el cristianisme) té una dimensió social irrenunciable. La tensió entre privadesa de l'opció religiosa i presència pública de la comunitat cristiana genera tensions a l'interior de l'Església i també entre l'Església (distingint jerarquia i comunitat de fidels) i la societat (en què també s'ha de distingir l'estructura política i la societat civil).

Aquest model de relacions entre la religió i la societat no ha estat assumit, ara per ara, de manera suficientment majoritària per l'Islam. Crec que el que genera tensions no és tan la relació entre el cristianisme i l'Islam, sinó més aviat *la manera diferent d'entendre la relació entre religió i societat a la societat occidental i a l'Islam*.

El que ara diré demanaria moltes matisacions i molta discussió en els casos concrets, però crec que la convivència hauria d'avançar:

Per una voluntat i una pràctica d'ajuda desinteressada dels creients cristians als immigrants pel simple fet de ser persones en situació de feblesa social.

Per un respecte seriós dels drets humans, on s'hauria de ser intransigent amb tothom (també amb l'Església catòlica). Això no hauria d'impedir una discussió matisada sobre com s'ha d'entendre i fins on ha d'arribar la concreció d'aquests drets.

Per una feina de diàleg entre els sectors dialogants d'una confessió i de l'altra sobre temàtiques religioses, però també socials (ja que un dels aspectes difícils és justament la relació entre religió i societat).

Per un treball de col·laboració entre els uns i els altres a favor dels pobres i els exclosos.

Per un treball a l'interior de cada confessió perquè els sectors dialogants no siguin desmentits teòricament i pràcticament pels sectors més fonamentalistes o integristes. Des del meu punt de vista, aquests sectors dialogants tenen al seu favor el fet de recollir l'herència del que em sembla més valuós de l'experiència religiosa: l'alliberament de formes, la fortalesa i l'esperança en la construcció d'un món just i solidari, la

profunda convicció que la religió ben entesa ha d'unir en lloc de dividir, i que la unió que ha de promoure no és unificació i homogeneïtzació sinó respecte i solidaritat amb el diferent, segons el model que el cristianisme ha expressat en el simbolisme de la Pentecosta, on els diferents pobles es comuniquen perquè comparteixen quelcom comú malgrat la diversitat de llengües.

5. Conclusions

Crec que els reptes de la multiculturalitat es plantegen en una societat, la catalana, que té una llarga història i una experiència que no s'hauria ni d'ignorar ni de desaproveitar. La sociologia adverteix els dinàmismes espontanis de les societats i, per tant, proporciona una bona base per construir un projecte de convivència que tingui present aquests dinàmismes espontanis i que en busqui l'encarrilament vers una convivència justa i alhora plural.

El projecte s'ha de basar en l'ètica cívica, sense la qual no es donen les condicions de possibilitat de convivència respectuosa amb la dignitat de la persona. Però ha de tenir present el desenvolupament del pluralisme dels integrats i la integració dels qui són "diferents" sobre la base de l'acceptació d'un projecte engrescador, justament perquè dóna a cadascú la possibilitat de desenvolupament personal i les condicions comunitàries per dur-lo a terme.

Aquest projecte ha de ser un projecte de la societat i ha de tenir realització política. El fet religiós no hauria de ser ignorat ni banalitzat amb tòpics simplistes. En aquest projecte, la societat sencera s'hi hauria d'implicar, i això vol dir ciutadans, societat civil, món empresarial, esglésies, institucions públiques i Govern. El que ens juguem en una bona convivència intercultural que estableixi relacions i vincles humanitzadors entre les comunitats i entre les seves cultures mereix i necessita aquest compromís col·lectiu.

NOTAS

1. Pot ser aclaridor consultar X. Etxeberria, *Ètica de la diferencia* (Bilbao: Universidad de Deusto, 2000), especialment el capítol 2.
2. Un excel·lent punt de referència per a l'anàlisi d'aquest fenomen és M. Castells, *La era de la informació, vol. 2: El poder de la identitat* (Madrid: Alianza Editorial, 1998).
3. P. L. Berger ha desenvolupat amb força aquesta perspectiva. Recordem dues obres emblemàtiques: *Invitació a la sociologia* (Barcelona: Herder), amb moltes reimpressions, i *La construcció social de la realitat* (Mèxic: Amorrortu).
4. Encara que també, de vegades, hi ha xenofòbia per part dels immigrants.
5. Tot i que és antic, crec que el llibre d'E. Fromm *La por a la llibertat* continua sent un punt de referència excel·lent per a tota aquesta problemàtica.
6. Prenc com a referència l'ètica cívica tal com ha estat formulada per A. Cortina. Vegeu *La ètica de la societat civil* (Madrid: Anaya, 1994) i *Ciudadanos del mundo* (Madrid: Alianza Editorial, 1997).
7. Justícia i felicitat han estat els dos grans eixos de recerca del pensament i la pràctica de l'ètica. La proposta de l'ètica cívica consisteix a articular aquests dos eixos: una societat justa és un bon lloc perquè cadascú, individualment i col·lectivament, busqui la felicitat. Aquesta és una recerca en què el pluralisme és absolutament necessari.
8. En aquest context és bo recordar que els drets humans són drets inherents a la persona humana, no vinculats a la condició de ciutadà de tal o tal altre país ni a la condició d'immigrant. A parer de molts, la recent Llei d'estrangeria considera certs drets humans com si fossin només drets ciutadans, en restringir-los per als estrangers.
9. Prenc aquesta expressió del meu amic Àngel Castiñeira que la formula de manera més brillant i un xic provocadora: ell parla de "diferenciar els idèntics i d'identificar els diferents". La meua formulació s'inspira en la seva, però pretén ser més pedagògica.
10. Segons la clàssica distinció de Tönnies, a "l'associació" dominen els interessos individuals, el pacte i l'intercanvi racionals, mentre que a "la comunitat" predomina la pertinença al grup amb una forta càrrega emocional. Vegeu F. Tönnies, *Comunidad y asociación* (Barcelona: Península, 1979), traduït per S. Giner. A la societat contemporània es creen grups amb trets a la vegada comunitaris i associatius. Aquestes noves "comunitats" perden progressivament la característica de ser "naturals" i es converteixen en comunitats construïdes, on coexisteixen trets propis de l'associació

(integració lliure i voluntària, cert intercanvi racional i autointeressat) amb elements comunitaris (sentit de pertinença, emocionalitat). Els grups de voluntariat són un bon exemple d'aquesta mena de vincle social.

11. Sobre aquests conceptes, veieu l'aclaridor article d'À. Castiñeira "Ciudadanía e identidad en el contexto de la globalización", publicat a *Frontera. Pastoral Misionera*, núm. 17, gener-març de 2001, pàg. 35-49.

12. En el sentit en què en parla Ch. Taylor a *El multiculturalismo y la política del reconocimiento* (Mèxic: FCE, 1993).

13. S. Cardús "La ingenuidad multiculturalista" a *La Vanguardia*, 13 de desembre de 2000

14. La teoria sociològica de la religió subratlla la dificultat d'analitzar-la amb objectivitat i neutralitat axiològiques. Efectivament, resulta molt difícil, sobretot si un mateix és creient. Crec, però, que és possible agafar certa distància crítica sobre la religió com a fet social.

**Aquest text recull la conferència que va ser pronunciada dins del cicle "Multiculturalitat i diàleg religiós", a l'INHECA (Institut d'estudis Humanistes Miquel Coll i Alentorn)
5 - desembre - 2000. Tel: 93 323 16 41**

Publicat a la revista Diàlegs, 12 (abril-juny 2001), pp. 7-25.